

UN CAS D'INSTITUCIONALITZACIÓ DEL SERVEI ASSISTENCIAL ALS EMPESTATS DE LA DISSETENA. CENTÚRIA, PROTAGONITZAT PELS CAPUTXINS DE CATALUNYA

Fra Valentí Serra de Manresa

El P. Basili de Rubí, en publicar l'any 1978 la seva voluminosa i sòlida aproximació històrico-biliogràfica al primer segle de vida caputxina a Catalunya, posà de relleu l'abnegada i destacada intervenció dels frares caputxins al servei dels empestats del Rosselló¹ en els anys 1631 i 1651; heroica participació que, ja en el seu moment històric, fou molt lloada pels contemporanis² i, òbviament, pel cronista oficial dels caputxins³. També, més tardanament, seria una dada històrica incorporada als reculls de documentació publicats en els primers volums d'*Analecta Ordinis*⁴ a benefici de tots els estudiosos de la història franciscano-caputxina. Més recentment, però, hem pogut localitzar, encara, un text inèdit sobre l'acció dels caputxins catalans a les pestes del Rosselló, conservat al fons miscel·lànic, en procés de catalogació, de l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya⁵, indicatiu de l'assenyada institucionalització dels serveis als empestats que promogué el llavors Ministre Provincial Fra Fruitós de Verdú⁶ a través dels seus "advertiments", ran la pesta de 1631 i

1. Vg. BASILIDE RUBÍ, *Un segle de vida caputxina a Catalunya, (1564-1664)*, Barcelona 1978, Cap. XXII: "La pesta del Rosselló" i Cap. XXXVIII: "La pesta del 1651".

2. El millor exemple, n'és la carta que escriví el bisbe d'Elna, Gregori Parceró, al Provincial dels Caputxins de Catalunya, el 24 d'octubre de 1631, agraint el servei generós que els frares caputxins prestaren als empestats rossellonesos. El text fou transcrit al Registre de la correspondència rebuda a la Cúria dels Caputxins, i ara conservat a l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya (=APCC), Sig. B-1-25, doc. 1013: *Libro de Cartas de todas suertes: Cartas Micheláneas*, n. 5: "Carta del Obispo de Elna en que da gracias por la asistencia de los Religiosos en tiempo de peste".

3. Sobretot en el text de la Crònica del P. Pau de Sarrià, conservada al Ms 988 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, *Libro de las fundaciones desta Provincia y de los Religiosos que con excellencia de santidad passaron desta vida*, (Anys 1612-1635).

4. Vg. *Analecta Ordinis Minorum Capuccinorum*, Vol. VII (Roma 1891), pp. 89-94: *Narratio Virorum illustrium ex Capuccinorum Congregatione, qui in Cathaloniae Provincia peste inservire*.

5. Actualment hem inserit aquest document a la secció *Cúries* de l'APCC, n. 1014 bis, Sig. B-1-26.

6. *Fruitós de Verdú*, (+1632), caputxí des de 1593, fou provincial el trienni 1628-1631. El P. Basili de Rubí, al *Necrologi dels Caputxins de Catalunya*, anota a propòsit del P. Fruitós, que fou Provincial, i nebot de l'Arquebisbe Joan Terés de Tarragona. "De grans dots de govern". Una semblança biogràfica més extensa ens és abastada en el recull biogràfic preparat per qui seria el futur Cardenal Vives. Vg. CALASSANÇ DE LLAVANERES, *Biografía Hispano-Capuchina*, Barcelona 1891, pp. 579-581, on, pel que fa a l'acció del P. Fruitós durant la pesta de 1631, seguint una vella crònica, diu: "acercándose ya á los últimos años de su vida, sucedió aquella terrible peste que tanto afligió el Condado de Rosellón; y siendo él Provincial, cuidó de enviar allí religiosos que se aplicasen al remedio y consuelo de aquellos miserables apesados, escribiendo para éllo cartas á todos los conventos. No fueron estériles estas cartas, antes movieron tanto los corazones de los Religiosos, que no pocos se ofrecieron gustosos al socorro de aquella gravísima necesidad, por cuyo motivo el señor obispo de Elna le escribió una carta llena de gracias y satisfacciones" (Vg. nota n. 2).

que, de nou, es recuperaren oportunament, quan sobrevingué la pesta de 1651, tal com ho llegim en una rúbrica d'època, indicativa de les primeres precaucions preses l'any 1650 quan començaven a detectar-se els primers brots de l'epidèmia, escrita al verso del document: "1650: *Advertencias para tiempo de Peste, del R.P. Fructuoso de Verdú, Provincial*". Es tracta d'un seguit d'advertiments que institucionalitzen i coordinen l'acció pastoral i assistencial a favor dels malalts contagiats de la pesta; també les precaucions a tenir en compte, i l'obligació "canònica", contraeta en virtut de la professió religiosa, d'atendre els contagiats, tal com es veu en el document transcrit seguidament.

+ JHS

Advertencias y apuntaments per al temps de la pesta

P[ri]mer se adverteix en cas que Déu permetés que en esta Vila entràs la pesta, lo qual sa Divina Magestat no permete, que no poden los Religiosos, com alguns malament pensan, anar-se'n del Monestir sens ordre del Superior, per que los sagrats canons obliguen als Religiosos a no exir de la clausura del Monestir de dit orde, sinó en un incendi i altres casos semblants que no tenen espero, dels quals no és lo temps de pesta per que aquest suffre dilatió, fins a tenir ordre de qui'l pot donar, en particular essent lo remey fácil com és acudir al P. Custodi⁷ que no eixirà de la Custòdia⁸, al qual avisaran en estar la pesta declarada en la Vila, y per a quedescarregue la casa y proveesque a tot lo que convindrà. Y al sobredit P. Custodi acudirán a qualsevol altre necessitat, per que demés de l'autoritat [que] ja té per raó de la Custòdia, jo li he donat la mia auctoritat plenament per á tot lo que s'offerirà, desitjant que per la mia absència, no hi haga alguna falta o necessitat que no's pugue remediar⁹.

2. [Segon] : Se adverteix que suposada la obligatió que tenim los frares menors de N[ost]re P[re]s[ent] Francesch, (com tinc dit en la Carta), de acudir a la necessitat spiritual dels empestats, -faltant los curats, i no poden[t] bastar a administrar los sacraments, a tots dic que, [no només] lo prelat provincial, sinó també lo local¹⁰, poden compel·lir als súbdits a entrar a la pesta y administrar los sacraments als empestats, y los súbdits tenen l'obligatió de obeir, per que aquesta obediència és conforme a nostre institut i professió. Però los prelats locals no ho fassen per ningun modo sens donar avis al P. Custodi, lo qual indicarà lo que convindrà fer, si no fos la necessitat tal, que no donàs lloc per a avisar al P. Custodi, per a que en tal cas lo prelat local, no sols pot, sinó que té obligatió de manar que hi entre, y lo súbdit a qui se mane, obeir. (*Rodig.* to. 4).¹¹

7. **Custodi Provincial**: el responsable del govern d'una agrupació de convents. A propòsit del terme, Vg. *Lexicon Capuccinum*, Roma 1951, cols. 483-485: "Custodiae et Custodes". Més tardanament sorgeix la figura del "Custodi General", com a delegat provincial als Capítols Generals de l'Orde. L'any 1631 era Custodi del Rosselló el P. Bernardí de Manlleu; alguns anys després d'haver destacat en l'organització de la pastoral i assistència als empestats, fou nomenat ambaixador extraordinari de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra dels Segadors. Sobre aquest aspecte de la vida i projecció del P. Bernardí, Vg. els treballs de BASILI DE RUBÍ, *El Padre Bernardino de Manlleu, embajador de Cataluña en la Corte de Felipe IV*, a "Estudios Franciscanos" 63 (Barcelona 1962) 241-276; 353-419 i, també V. SERRA DE MANRESA, *Bernardí de Manlleu en el context de la Guerra de Separació. Notícia d'alguns documents inèdits*, a "Pedralbes" 10 (Barcelona 1990) 143-176.

8. Vol dir la Custòdia del Rosselló, que agrupava els convents de Vinçà, Ceret, Prada, Tuí, Perpinyà i Elna que, fins el tractat dels Pirineus, eren part integrant de la Província de Catalunya.

9. El Registre de la correspondència rebuda a la Cúria Provincial dels caputxins, *Libro de Cartas de todas suertes*, transcriu el permís de lliure circulació, durant el temps de pesta, concedit al P. Bernardí de Manlleu: "Carta del Governador de Rossellón en que se dio libre passo al P. Custodio en tiempo de contagio: "Por quanto el P. Fr. Bernardino, Custodio de la Religión de Capuchinos, ha de visitar, quando se offrasca ocasión, los Monasterios de Conflent y Rossellón en las partes sanas, para socorrer [y] para la cura de las almas los lugares que estan apestados, y para otros fines; no debiendo ser comprendido por razón de dicha necesidad en la prohibición el comercio de Rossellón y Conflent, damos facultades a qualesquiera Bayles, Cónsules y Morberos, así de Conflent como de Rossellón, que siempre que llegare con certificatoria de la parte de donde partiera, y que haya pasado por lugares donde [h]ay salud, pueda ser admitido, no obstante esta prohibición de comercio. Mandando a todos y a cada uno de los oficiales, así Reales como otros, que no le bagan impedimento alguno, como así convenga el beneficio público, y lo requiere la necesidad. En Vinçà, a los 27 de noviembre de 1631. Don Cristóbal Gallart".

10. Vol dir el *Guardià* o superior local. Vg. *Lexicon Capuccinum*, Roma 1951, cols. 706-707: "guardianus".

11. Segurament deu voler dir el famós canorista MANUEL RODRÍGUEZ (+ 1613), religiós franciscà que vestí l'hàbit al convent dels menors de Salamanca. Les seves obres sobre el dret canònic dels regulars foren molt llegides al llarg de la dissetena centúria, i als catàlegs de les antigues biblioteques conventuals figuren les seves obres, principalment: *Quaestiones regulares et canonicæ*, Salmaticæ, Typ. Ferdinandini, 1598 (3 vols.), amb diverses edicions al llarg del segle XVII.

3. [Tercer] : Se adverteix que no té obligació lo guardià mentres té súbdits, ni convé que ell en persona entre a la peste, perque en tal temps, la vida y salud del superior és molt necessària per al bon govern de la comunitat, la qual, en faltar lo cap va desconcertada y confusa, y com lo superior deu, per lley de justícia fundada en lo dret diví y natural, a sos súbdits no sols l'assistència sinó [també] lo bon govern de la comunitat, no pot incapacitar-se per a governar, com ho faria entrant en la peste, y aixís mentre té súbdits de qui llançar mà, ni deu ni pot entrar[-hi].

4. [Quart] : Se adverteix que diu Rodrigues ¹², que encara que lo guardià y prelat conventual sia tingut per párroco y curat ¹³ de sos súbdits, no per això està obligat a visitar personalment y de continuu al súbdit que se ha empestat per la rahó que tinc donada a l'advertència passada, si no fos que no hi hagués qui ho fes, que en tal cas [sí] tindria obligació. Però advertesc, que los súbdits, (diu lo mateix Rodrigues) [sí] que estan obligats, en tal cas, offerir-se a curar sos germans empestats y administrar-los los sacraments, y a no consentir que'ls [hi] administre son prelat, ni que'ls cure, per que essent membres de la comunitat ahon viuen, se han de posar en perill per la coservació de son cap, que és lo superior, com ho ensenya la naturalesa.

Altres advertències

A lo desitx que tinc de no's falte a la necessitat y consolació de tots, y que per falta de preventió no succeesca alguna turbació o desconcert, me ha aparegut ordenar algunes altres coses que, per a dar-ho, me apareixen a propòsit y si ho enfadés en ésser tan llarc, y ab paréixer fiar-me poc dels que sabrien millor que jo prevenir estes coses, perdoneu la molèstia per lo bon desitx que tinc de aconsolar a tots y servir a tots, y que puys los he de dexar sens poder participar de sos treballs patint-los iuntament ab V[ostres] C[aritats] que en fora gustós, ne participo donant-los bons consells, (si són tals), per que millor y més fructuosament los passen.

P[rimer] se ordene que los superiors procuren posar tots aquells medis que bonament podran, per a que la peste que està en la Vila no entre en lo convent, com és que los del convent no tracten ab los de la Vila, sinó ab necessitat y ab les cauteles ordinàries, y per assó convindrie posar rastillo no sols devant la porta de la casa sinó també a la porta de la Iglesia, la qual tindran sempre tancada, sinó sols los dias de festa per a oir Missa los que la voldran oir, y procuren, si és possible, fer de manera que no entren a oir-la dintra de la Iglesia, sinó si bonament poden, fassen que la ogen de fora, y vegem si porien fer artificio per a que assó se pogués, resulent-me en assó a la prudentia del Superior ¹⁴.

2 [Segon], que los que entren a la Vila per a administrar los sacraments als empestats, per a ningun modo tornen al Convent sinó havent purgat, ni tracten ab los Religiosos d'ell, sinó quant sia menester, ab les cauteles acostumades, y los que entren procuren de estar en esta casa y lloc decent, de manera que en tot donen de si bon olor al món.

3 [Tercer] que proveesquen de alguns remeys preservatius y els usen para que la peste no entre en lo convent, com són perfumar la casa ab genebre, spígol y romero y altres que sabran, per que lo superior té obligació de cercar remedis y remeys defensius pera que lo mal contagiós no entre en son convent. També té l'obligació de prevenir als que entren a la peste de altres remeys que ells han de menester per a defensar-se del contagi, y per [as]só en ésser cosa certa que la peste és entrada en la Vila, lo que Déu no permete, escriuran al P. Custodi per a que els fasse provehir de remeys que ell haya fets, y no falte lo superior en la provisió destes remeys quan té obligació.

4 [Quart] Si algu[n] dels Religiosos entrats a la peste se faríra, per ningún modo lo porten al convent per a curar, sino que es cure a la mateixa Vila, puys hi haurá metges y cirujans y remeys. Asó se fa perque lo convent no s'empeste, y donaran avís al P. Custodi per a que proveesque en lloc del empestat, si en té, que sino ell proveirà del que s'haurà de fer.

5 [Cinquè] Si acás permetés Déu que en lo Monestir se encontràs [en] algún Religiós dels que estan el ell, per a que no inficcionen als demés, lo posaran en un cantó de l'[h]ort en una caseta, que per a eix effecte faran, en ésser cosa certa que en la Vila hi ha peste, y fassan-la en lo cantó de hort

12. Vg. nota anterior.

13. Vol dir que té la "cura animarum" dels religiosos súbdits, a semblança dels rectors de les parròquies envers els seus fidels parroquians.

14. El desenvolupament de tots aquests advertiments preventius, el podem llegir a l'obra de Joan-Francesc ROSSELLI, *El verdadero conocimiento de la peste, sus causas, señales, preservación y curación*. Barcelona, Imp. Mathevad 1632. Vg., també, la nota núm. 22.

que sia més a propòsit per a que la casa no s'inficcion, y lo malalt tingue lo recapte que demana la lley de la caritat, y la Religió li deu de justícia, y d'aquest religiós malalt li constituirà lo prelat un religiós, qual cure y servesque, y advertesc que lo Religiós a qui asó se encomanarà, té obligació de obeir, y quant no ho volgués fer, pecaria contra la charitat, contra la obedientia y contra lo precepte que tenim a la Regla de servir als malalts¹⁵.

6 [Sisè] se adverteix que aquest malalt empestat lo prelat no li administre los sacraments, ni de ordinari lo visite, sinó alguna volta ab molta cautela, y procurant que no pugue ab facilitat prendre lo mal; fase fer estos ministeris als súbdits per que, encara que ell és curat¹⁶ del malalt, la vida y salud del superior en tal temps és molt necessària, y així estes coses no les fase per sa pròpia persona, sinó fos que no tingúes súbdits per a fer-ho, que en tal cas té obligació.

7 [Setè] Al que servirà al malalt empestat se li poria donar la foresteria¹⁷ o algun altre lloc acomodat per a cuynar y estar, de manera que no comunicàs ab los altres, ni tampoc se faltàs a la charitat y necessitat del malalt, y lo prelat té obligació de donar remeys preservatius al que serveix al malalt.

8 [Vuitè] Si acàs moria lo tal Religiós, encontrat lo mateix que l'ha servit, lo posarà en una caxa de fusta ben empeguntada y tapada, y desta manera lo podrien portar a la Iglesia, y sepultar-lo en un clot ben fondo que porán fer en la mateixa Iglesia, y per ningun modo lo posen a la sepultura comuna dels Religiosos.

9 [Novè] Per a est affecta en saber que hi ha peste en la Vila, faran un parell d'eixas caxes de fusta y se proveiran de pega per a empeguntar molt bé les cletxes de la caixa, y asó se ordene per que per falta de preventió no se hagués de inficcionar lo convent, o sepultar a pobre religiós en lloc indigent.

10 [Desè] Dic que com en estas ocasions no sap advertir un home totes les coses, que lo superior succeint altres accidents, ordene ab la benedictió del Senyor lo que li apareixerà més convenir, y si adverteix altres coses dignes de preventió, V[ostra] C[aritat] las previngue, y cas que no poguessen en alguns casos avisar al P. Custodi, y tinguessen necessitat d'interpretar la mia voluntat, me acontento que ab prudencia ho fassen, donant-los per tot la mia benedictió, y afirmant que sento molt apartar-me de V[ostres] C[aritats] y dexar-los en estas necessitats, sols me aconsola que'ls dexo en lo P. Custodi, que suplirà cabalment la mia falta, y que acudirà a las necessitats de tots molt millor que ho faria jo, amb molta charitat y puntualitat, y que no perdonarà al treball de sa persona.

*Advertencias per a temps de Pesta del
Pare Fructuós de Verdú, Ministre
Provincial [dels Caputxins] de
Catalunya, [Any 1631].*

15. Vg. FRANCESC D'ASSÍS, *Regla Buillada*, Cap. V: "Del captar i dels frares malalts: i si algú d'ells caigués malalt, els altres frares han de servir-lo com voldrien ells mateixos ser servits".

16. Vg. nota núm. 13.

17. "Foresteria" i també "hostatgeria", part del recinte conventual on s'acullen els hostes i frares forasters que no pertanyen a la comunitat.

Amb l'edició anotada d'aquest text de la dissetena centúria, queda reforçada, de bell nou, documentalment, l'acció dels menors caputxins a favor dels empestats que, lluny de participar-hi improvisadament, saberen institucionalitzar llurs serveis. El document, però, sembla aportar una nova dada que, sense voler treure valor a l'heroisme dels frares que serviren als malalts contagiats de la pesta, ni negar valor a les cròniques caputxines d'època, aquests *Apuntaments per al temps de pesta* del P. Fruitós de Verdú, matisen aquell afany espontani dels frares a entrar a les morberies, que trobem àmpliament descrit pels cronistes caputxins d'època¹⁸, puix en el document publicat, el P. Fruitós ha d'insistir molt, servint-se d'arguments canònics, en l'obligació dels religiosos a administrar els sagraments als empestats, i a tenir cura dels religiosos de la comunitat emmalaltits pel contagi. L'acció dels frares caputxins en temps de les pestes que assolaren Europa és innegable¹⁹, i ha estat reconeguda i bellament immortalitzada en la famosa novel·la d'Alessandro Manzoni *I Promessi sposi*, la qual, per indicació del P. Miquel d'Esplugues, fou traduïda al català per Maria-Antònia Salvà (els anys 1923-1924)²⁰.

Aquesta institucionalització incipient dels caputxins catalans al servei dels empestats, alguns decennis més tard, assolí una major vertebració entre els caputxins francesos a partir de l'obra **LE CAPUCIN CHARITABLE**²¹, del P. Maurici de Tolon²², en la qual tracta no només de com servir els empestats, sinó també la manera d'organitzar les "quarantenes" de purgació de tots aquells que havien tingut cura dels contagiats, la manera de netejar i desinfectar la roba, la diversitat de perfums a utilitzar i formes de preparar-los; a

18. Per exemple, el P. PAU de SARRIÀ al *Libro de las fundaciones*, (BUB, Ms 988, ff. 225-226), descriu molt elogiosament l'esperit volenterós dels caputxins a servir els empestats, la qual cosa contrasta, una mica, amb la insistència de les obligacions "canòniques" d'aquest document—ací transcrit—del P. Fruitós. En els folis al·ludits de la Crònica del P. Pau de Sarrià llegim: "*Este año de 1631 fue la Peste de Rossellón (que es la parte por donde España confina con la Francia, que llaman Galia Narbonense hazia el medio día, y junto al Mediterráneo), en el distrito de Rossellón muy fértil y muy poblado de Villas Grandes, y llámase con el nombre antiguo de Condado de Rossellón, donde tiene nuestra Provincia de Cataluña seis conventos [Prada, Vinça, Tuïr, Ceret, Elna i Perpinyà] y con ellos una Custodia. Empezó el contagio de la peste por el mes de agosto deste presente año y duró con mucho vigor hasta febrero del año siguiente. En declarándose la Peste en dichos lugares, se declaró también y sobrevino el Espíritu de Dios en los Religiosos desta Provincia con grande edificación y consuelo de toda ella, ofreciéndose muchísimos y pidiendo a porfía la bendición y obediencia a los Prelados para entrar en los dichos lugares a servir a los apestados y administrarles los Sacramentos, ofreciendo alegremente la vida a N[uestro] Señor por la caridad de los próximos en aquel glorioso martyrio. Y creció mucho más la llama de ese fuego divino en los corazones de los Religiosos después que en todos los conventos de la Provincia se leyó una carta del P. Ministro Provincial Fray Fructuoso de Verdú en que decía que los que tuviessen Espíritu de entrar en la peste les daba su bendición [...] al término de los días de la purga, pareció al P. Custodio, que era el P. Bernardino de Manlleu, que todos fuesen al Convento de Elna para dar gracias a Dios N. Señor con la solemnidad que la ocasión pedía. Luego el P. Presidente y el P. Custodio lavaron los pies a los purgantes [aquells que havien assistit als empestats] y todos se los besaron, y ellos entre sí unos a otros*"

19. Una bona síntesi de l'acció dels frares caputxins a favor dels empestats ens és abastada per MELCHIOR a POBLADURA, *Historia Generalis OFM Cap.*, Roma 1948, Pars Secunda, Vol. II, pp. 124-145: "De ministerio erga aegrotos et peste affectos", amb abundants indicacions bibliogràfiques sobre el tema. Un bon estudi sobre les pestes al llarg dels segles, especialment durant l'època moderna, és el de Jean-Nöel BIRABEN, *Les hommes et la peste dans les pays européens et méditerranéens*. Vol. I "La Peste dans l'histoire". Paris, Mouton, 1975. I pel que fa a les pestes que afectaren França (s'estudia també el Rosselló), Vg. M. LUCENET, *Les Grandes pestes en France*. Paris, Aubier-Montaigne, 1985.

20. Vg. VALENTÍ SERRA, *Cartes de Maria-Antònia Salvà a Miquel d'Esplugues*, a "Estudios Franciscanos" 89 (1988) 621-636.

21. Vg. MAURICE de TOLON, *Preservatifs et remèdes contre la Peste, ou LE CAPUCIN CHARITABLE enseignant la méthode pour remédier aux grandes miseres que la Peste à coûtume de causer parmy les Peuples*. (Dedié à Messieurs les Magistrats & les Intendants de la Police des Villes de France). Paris, Chez la Vve. de Denis Thierry, 1668. (La Biblioteca Central dels Caputxins, a Roma, en conserva un exemplar, Vg. Sig. 39-B-17). El P. Ambrós de Gènova traduí aquesta obra a l'italià amb el títol: *Trattato politico da praticarsi ne'tempi di Pesti*; i ran la pesta de Marsella, fou publicada una segona edició francesa de **LE CAPUCIN CHARITABLE**. (Lió, 1721).

22. Caputxí de la Província de Sant Lluís de la Gàl·lia. Morí a Toulon el 1668. Destacà pel seu servei als empestats, tant a França com a Itàlia. Vg. *Lexicon Capuccinum* (Romae, 1951), col. 1082.

més d'un incipient estudi científic sobre les causes i natura de la pesta, símptomes de la mateixa, etc.²³

Esperem que amb la present publicació dels *Apuntaments per al temps de pesta* del P. Fruitós de Verdú, hàgim abastat noves dades als estudiosos de la dissetena centúria i, sobretot, haver matisat el grau d'entusiasme dels caputxins que hagueren de servir als empesats de la dissetena centúria, certíssimament menor, i menys espontani, que el de les primeres generacions caputxines.

23. Per exemple, e's signes de la pesta bubònica són descrits així pel P. Maurici : "Les signes plus demonstratifs de la peste, sont le bubon ou absez sous la gorge, ou derrière l'oreille, sous l'aiselle ou en l'aisne, le charbon en les diverses parties du corps, & les exantheses ou taches de couleur porpre, violettes ou tirant sur le noir, sur la poitrine, sur le dos, ou dedans des bras & des cuisses & ailleurs" (*Le Capucin Charitable*, pp.16-17).